

BİR ALMAN MÜHENDİSİN GÖZÜNDEN ZEYTUN VE ÇUKUROVA ERMENİ OLAYLARI VE LEPSIUS'UN İDDİALARINA CEVAP

*ZEYTUN AND ÇUKUROVA ARMENIAN INCIDENTS BASED ON THE OBSERVATION
OF A GERMAN ENGINEER AND RESPONSE OF THE CLAIMS OF JOHANNES LEPSIUS*

Sacit UĞUZ*

Özet

Türk-Ermeni ilişkileri, özellikle son bir buçuk asırda üzerinde en çok konuşulan, tartışılan, politikalar üretilen, sadece bu iki milletin değil hemen hemen bütün dünyanın üzerinde durduğu, tarihin en çetrefilli konularından biri hâline gelmiştir. Şüphesiz bu duruma gelmesinde Avrupalı devletlerin çıkar hesaplarının payı çok büyüktür. Ermenilerin isyan etmelerinde etkili olan Avrupa, bu olayların kaleme alınmasında da aynı etkisini sürdürmüştür. O dönemde Batılılar tarafından kaleme alınan eserler genellikle Ermenileri mazlum göstermek için yazılmış, Osmanlı Devleti'ni ve Türk halkını haksız ithamlarla suçlayan ifadelerle doludur. Bu çalışmada, bir Alman mühendis olan W. E. Siehe'nin Çukurova ve Zeytun dolaylarında cereyan eden Ermeni olayları ile ilgili gözlemlerinin yer aldığı bir makalesinin tahlili yapılacaktır. W. E. Siehe'nin bu yazısı, olayların bir Avrupalı tarafından tarafsız olarak gözleme dayalı bir biçimde anlatılması bakımından önemlidir. Ayrıca Ermenilerle ilgili taraflı yazıları ile bilinen Alman papaz Johannes Lepsius'un iddialarının başka bir Alman tarafından çürütülmesi oldukça dikkate değer bir husustur.

Anahtar Kelimeler: Walter Erdman Siehe, Johannes Lepsius, Zeytun, Çukurova, Ermeni Olayları

Abstract

Turkish-Armenian relationship has become one of the most complicated matters that the most talked, discussed and policies produced on, especially for last 150 years. No doubt, European States' looking after their interests have a great role in the emergency of this situation. Western States that they were effective Armenian revolt have continued same effect in the written of these events also. Generally, books which were written to represent aggrieved the Armenian by the Western authors at that time are full with statements which are put the blame on Turkish nation unjustly. In this study, an article by written W. E. Siehe, a German engineer, including observation about incidents of Armenian around the Adana and Zeytun was analyzed. This article by Siehe is significant with regard to being expressed by a European person impartially and observational. Besides, to be refuted by another German of claims of German pastor Johannes Lepsius, who known as biased writing on the Armenians is quite remarkable.

Key Words: Walter Erdman Siehe, Johannes Lepsius, Zeytun, Çukurova, Armenian Incidents

* (Yrd. Doç. Dr.); Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, sacitugu@gmail.com

Giriş

Tarihte Türk-Ermeni ilişkileri iki dönem hâlinde ele alınmaktadır. Birincisi yüzyıllardır aynı coğrafyayı paylaşan ve aynı kültürün birer ögesi olan Türk ve Ermeni halkının birbirleriyle ve devletle olan münasebetlerinin çok iyi olduğu dönemdir ki, bu durum dünya tarihinde benzeri nadir görülen bir hoşgörü timsalidir. İkincisi ise XIX. yüzyılın ortalarından itibaren emperyalist devletlerin Osmanlı üzerindeki politikalarının bir neticesi olarak kışkırttıkları Ermenilerin beraber yaşadıkları halka ve bağlı buldukları devlete karşı takındıkları hasmane tavır ve bunun neticesinde de yaşanan acı olayların ön plânda olduğu dönemdir. Avrupalı devletlerin Ermeniler lehine her fırsatta müdahil oldukları bu dönem ile ilgili, tarihçi ya da değil, yerli yabancı yüzlerce yazar tarafından birçok eser kaleme alınmıştır. Ancak olaylara genellikle Ermenilerin penceresinden bakan misyonerler, konsolosluk görevlileri ve seyyahların gözlemlerine dayanarak yazılan bu eserler, dünya kamuoyuna bu meselenin tek tarafı olarak yansıtılmasına neden olmuştur. Anadolu'nun birçok şehrinde açtıkları okul, hastane ve yetimhane gibi kurumlarda özellikle Ortodoks Ermenileri kendi mezheplerine dâhil etme amacına yönelik faaliyet gösteren misyonerlerin kaleme aldıkları, aşırı abartılı ve yanlı raporlar ve hatıralar, Batı kamuoyunda Türkler aleyhinde oldukça olumsuz bir etki oluşturmuştur. Bu rapor ve hatıralar günümüzde de konuyla ilgili birçok araştırmada kaynak olarak kullanılmakta ve kamuoyu yanıltılmaya devam edilmektedir. Bu şekilde bilgi kirliliğine neden olan misyonerlerden biri de Johannes Lepsius'tur¹. Alman bir papaz olan ve kendisini Osmanlı topraklarında yaşayan Ermenilere adayan Lepsius, yalan yanlış ve abartılı bilgilerle dolu kitaplar yayımlamıştır². Bu güne kadar Lepsius'un iddialarına cevaben çeşitli kitap ve makaleler kaleme alınmıştır. Hatta Lepsius'un yayınlarında yararlanmış olduğu Alman Dışişleri Bakanlığı

¹ Dr. Johannes Lepsius, 15 Aralık 1858 tarihinde Berlin'de dünyaya geldi. Babası Ejiptoloji ilminin kurucusu sayılan Prusya Devlet Kütüphanesi Müdürü Karl Richard Lepsius'tur. Teoloji tahsilinin yanında matematik, felsefe, edebiyat ve sanat tarihi alanlarında da eğitim alan Lepsius, Alman Ermeni Cemiyeti (Deutch-Armenische Gesellschaft) ve Alman Doğu Misyonu'nun (Deutsche Orient-Mission) kurucusudur. Alman Protestan bir din adamı olan Lepsius'un, daha gençlik yıllarından itibaren Doğu dünyası ilgisini çekmiştir. 1884 yılında Kudüs Alman cemaatine Papaz yardımcısı olarak atanması bu ilgiyi daha da arttırmıştır. İlerleyen süreçte Almanya'ya dönen ve tüm çalışmalarını Ermeniler üzerinde yoğunlaştıran Lepsius, Ermenilerin Avrupa'daki bir numaralı savunucusu olmuştur. 1896 yılında kurduğu ve müdürlüğünü yaptığı "Alman Doğu Misyonu" adlı kuruluş vasıtasıyla Türkiye'deki Ermeniler üzerinde etkin bir şekilde çalışmalara başladı. Ermenilere çeşitli haksızlıklar yapıldığı iddialarının artması üzerine mayıs-haziran 1896 yılında Türkiye'ye bir araştırma inceleme gezisi gerçekleştirdi. Geri döndükten sonra Berlin'e gelen Lepsius buradan yürüttüğü çalışmalarla özellikle Urfa'daki Ermeni yetimlerinin korumasını üstlendi. Urfa âdeta Lepsius'un çalışmalarında bir merkez olarak kullanıldı. Urfa ile birlikte Diyarbakır ve diğer bazı şehirlerde açtığı sağlık ve eğitim merkezleri ile sağlık hizmetleri ve Ermeni gençlerine eğitim hizmetleri sunmaktaydı. 1914 yılında İstanbul'a gelen ve Enver Paşa ile Ermeni sorununun çözümüne yönelik görüşmeler de yapan Lepsius, daha sonra Doğu Alman Misyonundaki görevinden ayrılarak Hollanda'ya gitti. Bu arada Doğu Hıristiyanları ve özellikle de Ermenilerle ilgili yapmış olduğu çalışmalardan dolayı 1917 yılında kendisine Berlin Üniversitesi tarafından fahri doktor unvanı verildi. 1918 yılında tekrar Almanya'ya döndükten sonra Dışişleri Bakanı Solf'un izni ile Almanya Dışişleri Bakanlığı arşivinde bulunan Ermeni meselesi ile ilgili diplomatik belgeleri gözden geçirerek 1919 yılında yayımladı. Lepsius'un ve tabii ki Alman hükümetinin buradaki amacı, Ermeni olayları ile ilgili olarak Almanların tamamen suçsuz olduğunu, ayrıca Ermenileri içinde buldukları durumdan kurtarmak için konsoloslukları vasıtasıyla Almanya'nın birçok çalışma yaptığını ortaya koymaktı. Lepsius savaştan sonra da çalışmalarını sürdürdü. Alman Protestan papazlarını yardıma çağırarak özellikle Suriye'ye sevk edilen Ermeni yetimlerinin muhafazasını istedi. 3 Şubat 1926'da Mareno'da ölen Lepsius, Türkiye'deki Alman misyonerlerinin en ünlüsü olarak bilinmektedir. Selami Kılıç, *Ermeni Sorunu ve Almanya: Türk-Alman Arşiv Belgeleriyle*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2007, ss. 88-93.

² Kılıç, *Ermeni Sorunu ve Almanya*, ss. 93-96. Ayrıca bkz: Johannes Lepsius, *Bericht über die Lage des Armenischen Volkes in der Türkei*, Tempelverlag, Potsdam, 1916; *Deutschland und Armenien, Sammlung Diplomatischer Aktenstücke*, Potsdam, 1919; *Armenien und Europa*, Berlin, 1897; *Die Große Politik der Europäischen Kabinette 1871-114*, 1-40, Berlin 1927.

BİR ALMAN MÜHENDİSİN GÖZÜNDEN ZEYTUN VE ÇUKUROVA ERMENİ OLAYLARI VE LEPSIUS'UN İDDİALARINA CEVAP

arşivinden temin ettiği belgelerde tahrifat yaptığı dahi ortaya çıkarılmıştır³. Ancak bu çalışmalar görmezden gelinmekte, Lepsius'un eserleri hâlâ en önemli kaynaklar arasında gösterilmektedir.

Bu çalışmada, kendisi de bir Alman olan Walter Erdman Siehe'nin bölgede yaşanan Ermeni olayları ile ilgili Lepsius'a cevap mahiyetinde olan gözlemlerine yer verilmiştir. W. E. Siehe, uzun yıllar Mersin'de yaşamış, mühendis ve botanikçi sıfatıyla tüm bölgeyi dolaşarak bilimsel araştırmalar yapmıştır. 1895 yılında Adana'ya gelişinden itibaren 1897 yılına kadar geçen iki sene zarfında özellikle Zeytun⁴ ve Çukurova'da cereyan eden Ermeni olaylarının gelişimi ile ilgili birçok olaya tanıklık etmiş ve bunları Almanya'da yapılan yayınlarla kıyaslayarak, yaşanan hadiselerin yurt dışına ne derecede abartılı, tek taraflı ve yanlı yansıtıldığına şahit olmuştur.

W. E. Siehe, Türkler aleyhine gelişen bu haksız durum karşısında bir makale kaleme almış ve Almanya'da Post gazetesinde yayımlatmıştır. 9 Şubat 1897 tarihinde padişaha sunulmak üzere tercüme edilen bu yazının, Almanya'da yayın tarihi muhtemelen tercüme tarihinden bir iki gün öncedir. W. E. Siehe yazısında, Ermenilerin kışkırtıcı faaliyetlerini ve Müslüman ahalinin Ermenilere karşı olan tutumunu tarafsız bir şekilde değerlendirmiştir. Lepsius'un Almanya'da kaleme aldığı makaleler ve yaptığı konuşmalarda Müslümanlar aleyhine sarf ettiği yalan yanlış ifadeleri dile getirmiş ve doğrusunu kendi gözlemlerine göre ifade etmiştir. Bu vesika, Ermeni olaylarıyla ilgili bir yabancı tarafından objektif değerlendirmelerin yer aldığı nadir örneklerden biridir⁵.

Toros Dağlarında Bir Alman Mühendis: Walter Erdman Siehe

Walter Erdman Siehe, bitkilere meraklı bir Alman mühendis olup 1859 tarihinde Berlin'de doğmuştur. 1878-1880 yılları arasında Keoniglichen Gaertnerlehranstalt (Kraliyet Bahçecilik Okulu)'da okumuş, ardından Berlin ve Jena Üniversitelerine devam etmiştir. 1895 yılında Bağdat demiryolu hattının yapımında görevli olarak Adana'ya gelmiştir. 1897'de Mersin'in kuzeyinde bulunan Fındıkpınarı'nda 35 dönüm kadar bir arazi satın alan W. E. Siehe, 25 yıl kadar burada yaşamıştır. Kurmuş olduğu bahçesinde çeşitli meyveler yetiştirmiş, civar bölgelere geziler yaparak yerli bitkilerden örnekler toplamıştır. Topladığı bu örnekleri Avrupa'da bulunan koleksiyonlara göndermiştir. Ayrıca yerli çiçek soğanlarını da toplayarak yetiştirmiş ve bunları ihraç etmiştir⁶. Öncelikle Anadolu'da Adana ve Konya vilayetleri dâhilinde, ardından da 1898'de Ankara, Elazığ, Halep, Beyrut ve Suriye vilayetlerinde araştırmalar yapmak için hükümete başvurmuş ve gerekli izinleri almıştır⁷. Ayrıca Irak ve Kafkasya gibi bölgelerde de araştırma gezileri yapmıştır. Walter Siehe'nin Mersin'de bulunduğu süre içerisinde bazı acı hatıraları da olmuştur. 1898 yılında araştırma yapmak üzere gittiği ve bir süre ikamet ettiği Gülek Boğazı'nda tertip ve düzenden yoksun bir kısım redif askeri tarafından darp edilmiş, evi yağmalanmış ve topladığı bitkiler tahrip edilmiştir. Bu olay nedeniyle görülen mahkemede Walter Siehe suçluların cezalandırılmasını istemiştir. Önceleri tazminat talep etmezken daha sonra Mersin Almanya konsolosluğu ile irtibata geçmesi neticesinde konsolosluk kanalıyla zararına mukabil tazminat talebinde bulunmuştur. Ancak iki yıldan fazla süren yazışmalar neticesinde devlet, çeşitli gerekçelerle tazminat ödemeyi reddetmiştir⁸. Fransız işgalinin bitmesinden sonra ise 6 Nisan 1920'de çeşitli işlerle uğraşan bir kısım Almanya vatandaşı ile

³ Mustafa Çolak, "Kaynak Kirliliği ve Tehcir Olayında Belge Tahrifatı". *Belleten*, LXVI/247 (2002), 967-1002.

⁴ Günümüzde Kahramanmaraş ilinin merkez Onikişubat ilçesine bağlı bir mahalledir.

⁵ BOA. Y.PRK.MYD. 18/22.

⁶ Turhan Baytop, *Anadolu Dağlarında 50 Yıl*, Nobel Tıp Kitabevleri, İstanbul 2000, s. 97, 98.

⁷ BOA. BEO. 1092/81835.

⁸ BOA. BEO. 1642/123104, BOA. BEO. 1455/109081, BOA. DH. MKT. 2198/89, BOA. DH. MKT. 2344/46, BOA. DH. MKT. 2241/32.

birlikte W. E. Siehe de tutuklanmış ve 19 ay hapis yatmıştır. Bu süre zarfında Fındıkpınarı'nda bulunan evi bir grup eşkiya tarafından basılmış, bekçisi ve bekçisinin oğlu öldürülmüş, evi, ahırları ve seraları yakılmış, bahçesi tarumar edilmiş, yıllardır topladığı bitki koleksiyonu, kütüphanesi, 4.000 adet fotoğrafı tahrip edilmiştir. W. E. Siehe'nin büyük bir emek sonucu Fındıkpınarı'nda oluşturduğu Anadolu bitkileri koleksiyonu ve bitki fotoğrafları bu şekilde yok edilmiş; ancak Avrupa ülkelerine göndermiş olduğu örnekler günümüze kadar muhafaza edilmiş ve bunlar Türkiye florasının yazılmasında en önemli kaynaklardan biri olmuştur. 10 Mart 1928 günü Adana Amerikan Hastanesi'nde sıtmadan ölen W. E. Siehe, Mersin'de toprağa verilmiştir⁹.

Johannes Lepsius'un İddiaları ve W. E. Siehe'nin Bu İddialara Cevap Mahiyetindeki Gözlemleri

Johannes Lepsius, 1896 yılının mayıs-haziran aylarında Ankara'dan Mersin'e ve oradan civar vilayetlere kısa bir Anadolu seyahatine çıkmıştır¹⁰. Lepsius bu seyahati kimliğini gizleyerek, kendi kurmuş olduğu halı-manifatura atölyesinin temsilcisi sıfatıyla gerçekleştirmiştir. Asıl amacı ise kendince Ermenilere yapılan baskı ve zulmü tüm teferruatıyla öğrenmektir¹¹. Seyahatten sonra Almanya'ya dönen Lepsius, "*Hıristiyan dinine taarruz vuku bulup bu dini büsbütün ortadan kaldırmak istiyorlar*" şeklinde propagandalar yapmaya başlamıştır¹². Ayrıca yine bu seyahatten sonra yayımladığı *Armenian und Europa* (Ermenistan ve Avrupa) isimli eserinin önsözünde, 1896 yılının mayıs ayında Anadolu ve Suriye'yi gezerek Ermenilerle ilgili huzursuzluğun ve kanlı olayların yaşandığı iki vilayeti baştan başa dolaştığını belirtmektedir. Kitabın başından sonuna kadar Türkiye ve Türklerle ilgili çok ağır ithamlarda ve garip iddialarda bulunan Lepsius, bu iddialarını belgelendirme gereksinimi bile duymamıştır¹³. Bu arada Lepsius, yapmış olduğu bu gezinin sonuçlarını kamuoyu ile paylaşmak için çeşitli dramalar, konferanslar ve toplantılar düzenlemiş, iddia ve ithamlarını buralarda da dile getirmiştir. Örneğin; güya bir Ermeni 20 Eylül 1895 tarihli mektubunda Avrupa kamuoyuna şu imdat çağrısını yapacaktı:

"Sevgili kardeşim! Avrupa'yı en azından şu son olaylar hakkında bilgilendirin. Avrupa bizi kurtarmaya gelsin artık!.. Kardeşim, lütfen bize yardım edin! Avrupalıların insanlık hislerine seslenin. Yüzyıllardır maruz kaldığımız barbarlığa rağmen milliyetimizi korumasını bildik. Suçumuz nedir? Tek suçumuz Hıristiyan olmak, özellikle de medenî ve namuslu insanlar olmamızdır.¹⁴"

Burada özellikle Hıristiyan oldukları için öldürüldüklerine vurgu yapan ve tamamen bir kışkırtma eseri olan bu ifadeler, özellikle Alman kamuoyunu kendi yanlarına çekmek ve nihai hedeflerine ulaşmak için oynanan senaryonun küçük bir parçasıdır. Çünkü Almanlar, Ermenilerin önce Türkleri kışkırtmak ve sonra sükûneti sağlamak amacıyla gönderilen kuvvetlerin Ermeni katliamı yaptıklarını ileri sürerek başta İngiltere olmak üzere Avrupa'nın merhametini sağlamak amacıyla olduklarını düşünüyordu. Yani Ermenilerin mazlum ve

⁹ Baytop, a.g.e., ss. 98-104.

¹⁰ BOA. Y.PRK.MYD. 18/22.

¹¹ Zübeyir Bütüner, "Tarihte Türklere Karşı Soykırım İddialarının Mimarı Portreler –Bir Alman Din Adamı Dr. Johannes Lepsius-", *Hoşgörüden Yol Ayrımına Ermeniler, IV*, Erciyes Üniversitesi Yayını, Kayseri 2009, s. 428; H.L. Kaiser, Johannes Lepsius: Theologian, Humanitarian Activist and Historian of Völkermord, An Approach to a German Biography (1858-1926), 2011, <http://www.zora.uzh.ch/61176/1/Kieser-Lepsius2011.pdf>, 09.07.2013.

¹² BOA. Y.PRK.MYD. 18/22.

¹³ Kılıç, a.g.e. s. 93,94.

¹⁴ Ramazan Çalık, "Almanya'nın Abdülhamit Dönemindeki Ermeni Olaylarına Yaklaşımı", *Hoşgörüden Yol Ayrımına Ermeniler, Erciyes Üniversitesi Yayını*, Kayseri 2009, s. 499.

BİR ALMAN MÜHENDİSİN GÖZÜNDEN ZEYTUN VE ÇUKUROVA ERMENİ OLAYLARI VE LEPSIUS'UN İDDİALARINA CEVAP

mağdur rolü oynayarak Avrupa'nın desteğini sağlamak siyasetini güttüklerini biliyorlardı¹⁵. Bu arada Alman İçişleri Bakanlığı Türk-Alman ilişkilerinin bozulacağından endişe ederek, bu faaliyetlerin Türklüğe karşı olmaması için uyarılarda bulunsa da Lepsius bildiğini okumaya devam etmiştir¹⁶.

W. E. Siehe, kaleme aldığı makalesine¹⁷ Lepsius'un bu faaliyetlerine atıfta bulunarak dost bir memleket ve hükümet olarak kabul edilen Osmanlı'ya karşı İngiltere'de yapılan benzeri propagandaların, Almanya'da da icra edilmesinin insaniyete sığmadığını belirtmektedir. Ayrıca "*Doktor Johannes Lepsius tarafından Ermenistan hakaiki namıyla neşredilen ve millet ictimalarında irad edilen nutukların mugayir-i hakikat olduklarını ve bilakis şark Hristiyanlarının İslamlar aleyhinde bulduklarını muvazzahan ve ispat ederek meydana koymak elzemdir zannundayım*" diyerek bölgede yaşanan olayları, özellikle de 1895 Zeytun olaylarına giden süreci kendi gözlemlerine dayanarak anlatmaya başlamaktadır.

"Acizleri iki seneden beri şarkta Mersin Limanı şehrinde imrar-ı evkat etmekteyim. Doktor Lepsius sahilde ikamet eden bir adamın dâhilde vuku bulan bir hâlâtтан haberdar olamayacağı itirazında bulunacak olursa cevaben: Bendeniz yalnız kışın birkaç ay Mersin'de bulunup senenin diğer dokuz aylarında mütemediyen dâhilde icra-yı seyahat edip ve bu müddet zarfında Ermenilerin bizzat mahall-i isyanı olan Zeytun ve yakınlarında imrar-ı evkat ettiğimi beyan eylerim. Bendeniz me'muren Zeytun'a gönderilmeyen Avrupalıların birincisi olup müşahedatıma nazaran Devlet-i Aliye me'mûrinin bu badaki harekâtını takdir ve medh etmekten de geri duramam. Bendeniz şimdiden doğrudan doğruya Ermeni hakaiki diye yazılan ahvalin aleyhindeyim. Çünkü 1895 senesi Teşrin-i Evvelinde Zeytun'da vuku bulan isyanın bir millî Ermeni isyanı olup ve bunun bastırılması asla dine taalluk etmeyip bizzat siyasî hususata ait olduğundan emin olduğum gibi bihakkın ve bigayr-i hakkın umur-ı siyasiye ile iştilal etmeyen her din ve mezhep burada fevkalade serbest icra edilmekte olup yalnız burada bir hayli Amerika Protestan misyonerlerinin umur-ı siyasiye ile iştilal etmekte olduklarından hükümet-i Osmaniye şüphelenip arzularına mani olmaya gayret etmektedir. Bizim Alman Protestan mektepleri, Katolik misyonerleri, Arap papazları, Rum kilisesi bi-tamamihâ tasaddiden masûndurlar.¹⁸"

W. E. Siehe burada kendisinin Zeytun'a herhangi bir misyon için memuren gönderilmediğini özellikle belirtmekte ve bu durumdaki ilk kişi olduğunu söylemektedir. Bu ifadeden Zeytun'a gelen Avrupalıların mutlaka bir misyonu gerçekleştirmek amacı ile kendi devletleri tarafından görevlendirildiği sonucu çıkmaktadır ki, bu durum zaten pek de bilinmeyen bir şey değildir. Lepsius'un "*Hristiyan dinine taarruz vuku bulup bu dini büsbütün ortadan kaldırmak istiyorlar*" şeklinde yaptığı propagandalara bir cevap olarak Zeytun'da Ermenilerin millî bir isyan çıkardıklarını, isyanın bastırılmasının asla din ile alakasının olmadığını, meselenin tamamen siyasî olduğunu ifade ettikten sonra siyasî faaliyet gütmeyen her din ve mezhebin burada serbestçe icra edilebildiğini belirtmiştir.

15 Bayram Soy, "Alman Dışişleri Bakanlığı Arşivi'ne Göre II. Wilhelm Döneminde Almanya'nın Osmanlı Ermenilerine Yaklaşımı (1914'e Kadar)", *Karadeniz Araştırmaları*, 19, (2008), ss. 115-128; Vahdettin Engin, *II. Abdülhamid ve Dış Politika*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005.

16 Bütüner, a.g.m, s. 428.

17 Söz konusu makale Mersin'de yaşayan Walter Siehe tarafından kaleme alınmış ve Almanya'nın Posta gazetesinde yayımlandıktan sonra Türkçeye tercüme edilmiş olup Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Y.PRK.MYD. 18/22 kodu ile kayıtlıdır.

18 BOA. Y.PRK.MYD. 18/22.

Siehe burada Protestan misyonerlerine ve özellikle Amerikalıların faaliyetlerine ayrı bir parantez açmaktadır ve şu ifadeleri kullanmaktadır¹⁹:

“Şu son on senelerde bu havalideki Ermenilerin ekserisi Protestan olmaya başlayıp bu husus için Amerika misyonerleri fevkalade gayret etmekte ve tekmil havalı hemen Amerika misyonerleri ile mâl-a-mâl olup masariflerini de Amerika-yı şimâliden vuku bulmakta olan îânâtta tesviye etmektedirler. Bu misyonerler tebdil-i din hususundaki sa'y ve gayretlerinden maada bunlara merbut mekteplerdeki talebenin talim ve terbiyesi ve bu suretle milletin terakkisiyle de muvazzaftırlar. Bu misyonerlerin talebeleri kimlerdir? İslamların tebdil-i din edip Hristiyan olmalarını Devlet-i Âliye me'mûrini kemal şiddetle men ederler. Bu halde yalnız reayanın tebdil-i din ve mezhep etmeleri mümkün olur demektir. Kilisece gayet mükemmel bir usul-i idareye malik olan Rumların tebdil-i mezhep etmeleri muhaldir. Bunun için hemen umumiyetle yalnız Ermeniler tebdil-i mezhep ederek Protestan dinini kabul etmişlerdir.”

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Protestan misyonerlerinin hedef kitleleri Ermenilerdir. Zeytun ve civarında -hatta tüm Anadolu'da- çıkan Ermeni ayaklanmalarında Protestan misyonerlerinin doğrudan veya dolaylı olarak Ermeniler lehine müdahil oldukları bilinen bir gerçektir. Bu nedenle W. E. Siehe, sadece Protestan misyonerlerinin faaliyetlerinin devlet tarafından devamlı takip edildiği ve engellenmeye çalışıldığı, bunun haricinde Alman Protestan mektepleri, Katolik misyonerleri, Arap papazları, Rum kilisesi gibi farklı dinî unsurların oldukça rahat bir şekilde hiçbir tazyike maruz kalmadan faaliyetlerine devam ettiklerini söylemekte ve Lepsius'un bu konudaki iddialarını tamamen yalanlamaktadır²⁰.

W. E. Siehe yazısının devamında “*Türkler gibi sahib-i sükûnet ve misafirperver olan bir milletin fevkalade kin ve gazabını tahrike mecbur eden esbabı layıkıyla biliyorum. Türk kavmi bizim şimal memaliki gibi kötü değildir*” diyerek Türk halkının yüzyıllarca beraber yaşadığı Ermenilere karşı bu derece kinlenmesinin sebepleri üzerinde durmakta ve sözü Ermenilerin vasıflarına ve genel özelliklerine getirmektedir.

“Şayan-ı medh olan evsafirlerini söyleyeyim. Sa'y, sebat, tasarruf, kanaat gibi sıfat-ı memdûhayı haiz oldukları halde ticaret hususundaki hile ve desayisleriyle Türkleri aletleri gibi isti'mal ederler. Umumiyetle şarkta Türkler müstesna olmak üzere Acemler, Hristiyanlar ve Araplar ticaret hususunda kazandıkları fikir bizdekinin büsbütün aksidir. Ve bilhassa Ermenilerin bu hususta isti'mal ettikleri hile ve desayis tasavvurun fevkindedir. Ermeni tüccarı gibi karşısındakinden gayr-i meşru istifadeyi hiçbir tüccar bilemez. Burada bulunduğum şu iki sene zarfında bütün çalınan şeyler ve hakkımda isti'mal edilen hile ve desayisin kâffesi Ermeniler tarafından vuku bulmuştur. Büyük muamelatta tüccarların irtikab ettiği denaeti her biri muamelat-ı âdiyede irtikab ederler. Bir Ermeni bulunduğu mahalde derhal entrika ve hile ve her nevi denaetle hemcinslerinden birçoğu için mahal taharrisinde bulunur. Mesela; bulunduğu hizmette hemcinsinin birini kayırmak için diğerlerinin kâffesinin def ve tardına gayret eder. Ermeniler Çinliler ve Avrupa'daki Yahudiler gibi hile desayis ile ticarete elverişli olup silah-bedest olarak harbe kabiliyetli

¹⁹ 1895 yılı itibarıyla Zeytun'da Amerikan misyonerleri tarafından işletilen ve 1871 yılından beri faaliyet gösteren kız ve erkek olmak üzere iki mektep bulunmaktadır. Bu mekteplerde Ermeni çocuklarına dini bilgilerin yanı sıra Ermeni tarihi ve kültürü de öğretilmektedir. Bu durum şüphesiz Zeytun isyanlarının milliyetçi bir karakter kazanmasında etkili olmuştur (Yahya Bağçeci, “1895 Zeytun Ermeni İsyanı”, *Turkish Studies*, III(2), (2008), s. 127).

²⁰ BOA. Y.PRK.MYD. 18/22.

BİR ALMAN MÜHENDİSİN GÖZÜNDEN ZEYTUN VE ÇUKUROVA ERMENİ OLAYLARI VE LEPSIUS'UN İDDİALARINA CEVAP

değildirler. Yüzlerinde de meymenet yoktur. Yahudi milletinin dünyanın kâffe-i aksamında dağınık olarak meskûn olduğu gibi Ermeni milletinin kâffesi de şarkta dağınık olarak iskân etmişlerdir. Hakiki Ermenistan'da zannedildiği gibi Ermeniler mecmu' ve kalabalık olarak sakin değildirler. Buralarda en ziyade Kürtler meskûndurlar. Ermeniler beray-ı ticaret büyük şehirlerde bulunup bilhassa sahildeki Trabzon, İzmir, Dersaadet gibi büyük şehirlerde bulunurlar. Tarsus ve Adana taraflarında bir haylisine tesadüf olunur. Bu millet ya bir ticaret veya sanatla meşgul olup han ve misafirhaneciliğe pek ziyade meyyaldirler. Fakat herhalde hiç bir ecnebi bunların han ve misafirhanelerine evvelce kati olarak pazarlık etmeksizin girmeye cesaret etmemelidir.”

Bu ifadeler, şüphesiz bütün Ermeni milletine mâl edilemez. Ancak bir yabancı'nın Çukurova ve çevresinde bulunduğu süre içerisinde Ermenilerle ilgili edindiği izlenimler ve yaptığı tespitler olması bakımından önemlidir. Burada şüphesiz yıllardır devam edegelen Ermeni olayları neticesinde, Türk ve Ermeni halkının birbirlerine karşı tutumlarında meydana gelen değişimin ve bunun sosyal ve ticarî ilişkilere yansımalarının göz ardı edilmemesi gerekir. W. E. Siehe, Türklerin Ermenilerle olan ilişkilerinin ve onlara karşı muamelelerinin tarihî gelişimini belirtirken ifade ettiği şu sözler bu değişimin nedenlerini en iyi şekilde ifade etmektedir:

“Türklerin eskiden Ermenilere olan muameleleri fevkalade iyi olup hiçbir Hristiyan milleti bu derece himaye edilmemiştir. Rum muharebesinden sonra Rumlar Türklerin emniyetini bil-küllüye selb ettiklerinden Hükümet-i Osmaniye Ermenilere fevkalade emn ve itimad edip şehbenderlikler ve şehbenderlik vekâletlerine ve Bank-ı Osmanî direktörlüklerine ekseriyetle Ermenileri tayin eylediler. Ve birçoğu umur-ı maliyede istihdam edildiler. Esbab-ı ma'ruzîyeye mebni hakikaten Ermenilerin Hükümet-i Osmaniye idaresinden şikâyet hakları yok idi. Fakat işde Ermeni pek ziyade rahatlanmıştı. Ekser Türkler Ermenilerin küfran-ı nimet etmesinden iştika edecek olurlar ise fevkalade hakları vardır.”

Daha önce de bahsedildiği gibi Avrupa'da, Zeytun'da meydana gelen olayların Hristiyanlığa karşı olduğu, gerçek gayenin Hristiyanlığı büsbütün ortadan kaldırmak olduğu şeklinde propagandalar yapılmakta idi. W. E. Siehe, Zeytun isyanında devletin Ermeni papazlarına karşı bir hareketinin söz konusu olduğunu ancak bunun onların papaz olmasından değil, “*milletine vaaz ve nasihat edeceklerine Ermenileri Hükümet-i Osmaniye aleyhine tahrik ve ifsatta bulunmalarından*” dolayı olduğunu özellikle belirtmektedir. Hatta “*Bu hâl hiçbir vakit Almanya'da vuku bulmamış mıdır? İşte berveçh-i ma'ruz papazlar ekseriyetle fesattan ve tahrikâtta bulduklarından Türkler de bittabi papazlara düşman olmuşlar idi. Bu babda da hakları var idi*” diyerek Almanya'da da aynı durumların vuku bulduğunu söylemekte ve Türk hükümetinin haklılığını bir kez daha ifade etmektedir. Zira papazlar, gerek Zeytun'da gerekse de yurdun muhtelif yerlerinde çıkan Ermeni isyanlarında halkın kışkırtılması ve olayların başlamasında önemli roller üstlenmişlerdir²¹. Önceki dönemlerde yaşanan tecrübeler ve 1895

²¹ Örneğin; 1853 yılında, Hovakim ve Melik Arzuruni adındaki iki papaz ihtilâl hazırlıklarında bulunmak amacıyla Zeytun'a yerleşmiştir. 1878 yılında devletin Zeytun'da yapacağı kışlanın temel atma töreninde Sis (Kozan) Katogigos'u, Zeytunlulara hitaben yaptığı konuşmada, “*Bu kışla gerçekte sizin askeriniz içindir. Böyle biliniz!*” diyerek gelecekle ilgili emellerini açıkça dile getirmekten çekinmemiştir (Orhan Doğan, “Zeytun (Süleymanlı) Ermenileri Tarafından Şehit Edilen Osmanlı Askerleri (Osmanlı Arşiv Vesikalarına Göre)”, *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, IX(2), (2012), ss. 66-68). 1878 Ermeni isyanında halkı kışkırttıkları için rahip Nikoghoy ve Zeytun papaz yardımcıları Artin ve Yanos tutuklanarak İstanbul'a gönderilmiştir (Ahmet Eyicil, “1878 Zeytun İsyanı”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, 10, (1999), s. 34, 36, 41). 16 Eylül 1895 tarihinde ise Agasi başkanlığındaki Ermeni komitacıların yaptığı ve Zeytun'da isyanın başlaması kararının alındığı Karanlıkdere toplantısına, papaz Vartabet Bartholomeos, papaz Termardios ve Nezaret Yenidünya gibi

Zeytun isyanında da papazların benzer tutumlarının devam etmesi, papazlara karşı alınan tedbirlerin haklılığını ortaya koymaktadır.

Ermenilerin Çukurova ve civarında çıkardıkları isyanlarda ana gayelerinin eski Kilikya Ermeni Krallığı'nı yeniden tesis etmek olduğu bilinen bir gerçektir. W. E. Siehe bu hususta Ermeni halkından edindiği izlenimleri şöyle ifade ediyor²²: “1895 senesinde bendeniz Ermenilere istikballeri için ne düşündüklerini sual ettiğimde aşağı sınıftan olanlar bile berveçhi-î âtî cevapta bulunurlardı: Biz yine bir yeni Ermeni krallığı teşkil edeceğiz. Bizim en son kralımız bir eski köşkte sihirlenmiş olduğu hâlde elan durmakta olup onun yerine Ermeni kraliyetini tesis için diğer yeni bir kral kaim olacaktır.” Görüldüğü gibi o dönemde sıradan bir Ermeni vatandaşı bile amaçlarını açık açık ifade etmekten çekinmemektedir. Bu durumun Türk halkında huzursuzluğa sebebiyet vermemesi düşünülemez. Yine İstanbul'da yapılan silahlı gösteriler ve bu gösterilerde bir Türk zabitanın öldürülmesiyle başlayan olaylarda her iki taraftan da ölenlerin olması, 1896 yılında gerçekleşen Osmanlı Bankası baskını, Bitlis Valisi Hasan Tahsin Paşa'ya suikast girişimi gibi Ermeniler tarafından gerçekleştirilen birçok hadisenin, Türk halkını galeyana getirdiği ve neticede Trabzon'da Ermenilere yönelik birtakım öldürme girişimlerinin vuku bulduğunu yazar tarafından belirtilmektedir. Ayrıca “Herhalde gerek Dersaadet'te ve gerek Trabzon'da Ermeniler bizzat hemcinslerinin fenalığına sebebiyet verdiler” diyerek, buralarda meydana gelen olaylarda ölen Ermenilerin sorumlularının yine Ermeniler olduğunu, ancak bu durumun Lepsius tarafından görmezden geldiğini belirtmektedir.

W. E. Siehe yazına 1895 Zeytun isyanı ile ilgili tespitleriyle devam etmektedir.

“Her nasıl olursa olsun 1895 senesi Teşrin-i Evvelinde Zeytun'da isyan zuhura geldi. Ekserisi bu isyanın naçar kalmalarından ileri geldiğine hükmediyorlar. Bu mugayir-i hakikattir. Çünkü bu isyana Ermeniler senelerden beri bir plana tevfiikan hazırlanıyorlardı. Fransızca Export Gazetesi Ermenilerin bu isyana 80 senesinden beri hazırladıklarını yazıyor. Bir hayli zamandan beri silah ve endahit ihtiyacatını ithal ve izhar ediyorlardı. Şimdi ise bu husus şedidül-meal kavanin ile men edilmiştir. İşte işe böyle başladılar. Ve burada icra ettikleri harekât makul olmadığı gibi pek zalimane idi. Şehirden takriben bir çeyrek mesafede ve bir miktar mütemekkin hale konmuş bir kışla-i hümayun mevcut olup takriben 200 asker mahsur kalmış idi. Bunlar su ihtiyaçlarını taht-el arz cereyan eden bir suyun kışla derunundaki mahzene teraküm etmesiyle def ediyorlardı. Ermeniler asakir-i şahaneyi harbe gayr-i salih bir hale getirmek için şeytanî bir vasita bulup bu da bir öküz kanını mezkûr cârî suya karıştırıp mahzendeki suyu taaffünleştirmek oldu. Bunun üzerine bit-tabî susuz kalan asakir-i şahane teslim mecbur olup topları çivilemek isteyen bir mülazım derhal şehit edilip kan izleri elan kışlada görülüyor. Esirler alınarak ayrı ayrı hanelerde iskân ettirilip günün birinde müdafaaya muktedir olamayan bu biçaregân koyun gibi Ermeniler tarafından katledildiler. Doktor Lepsius'tan bu babda asla istihsal-i malumat edemiyoruz. Yalnız “Zeytun'da bilhassa şayan-ı dikkat bir hal vuku bulup bu da elan muhtac-ı tedkikdir.” demekle iktifa ediyor²³.”

Ermeni ruhanî liderleri de katılmışlardır (Ahmet Eyicil, “1895 Maraş ve Zeytun İsyanı” , *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, 11, (2000), s. 173).

²² BOA. Y.PRK.MYD. 18/22.

²³ BOA. Y.PRK.MYD. 18/22.

BİR ALMAN MÜHENDİSİN GÖZÜNDEN ZEYTUN VE ÇUKUROVA ERMENİ OLAYLARI VE LEPSIUS'UN İDDİALARINA CEVAP

W. E. Siehe'nin burada bahsettiği kışla daha önce de bahsi geçen 1878 yılında yapılan kışladır. Osmanlı arşiv vesikalarına göre ise 1895 yılında isyan başladığında bu kışlada Miralay İffet Bey komutasında 562 asker bulunmaktadır. Ermeniler tarafından kuşatılan kışladan 97 asker bir vesile ile kurtulmayı başarmış, geride ise 465 asker kalmıştır²⁴. Başka bir vesikada ise kışlada 400 asker mevcut olduğu belirtilmektedir²⁵. Bir grup Ermeni 28 Ekim günü kışlanın kuzeydoğu tarafındaki tepelerden gelen su kaynağını kesmişler, diğer grup ise kuzey ve güneyden saldırıya geçmişlerdir. Kuşatma nedeniyle aç ve susuz kalan askerler, Ermenilerin kışlayı yakma tehditleri üzerine 30 Ekim'de teslim olmuşlardır. Esir alınan askerler kasabaya getirilerek Ermenilerin evlerine yerleştirilmişlerdir²⁶. 15 Aralık'ta Zeytun üzerine askerî harekâtın başlaması nedeniyle bu esir askerlere kış günü elbiseleri çıkartılarak işkenceler edilmiş, ölüm haline getirildikten sonra ise derileri yüzülmek ve Ermeni kadınları tarafından balta ile parçalanmak suretiyle şehit edilmişlerdir²⁷. Bu vahim hadisenin Lepsius tarafından göz ardı edilmesi ve “*şayân-ı dikkat*” bir hadise olarak nitelendirilip “*muhtac-ı tedkid*” bir durum olarak görülmesi, olaylara ne kadar yanlı baktığının göstergesidir. Oysa gerek Osmanlı, gerekse de İngiliz arşivinde bu katliamı doğrulayan çok sayıda belge mevcuttur²⁸.

W. E. Siehe, yazısının devamında Ermenilerin yaptıkları katliamları anlatmaya devam etmektedir. “*Zeytun'un cihet-i cenûbisinde Çerkez Köyü namında bir köy mevut olup bu köyün kâffe-i ahalisini erkekler, karılar ve çocuklarını tasavvur edilen en zalimane bir surette katlettiler.*” Bu bilgiyi verdikten sonra da katliamın soruşturulmasında Mersin'de bulunan Alman Konsolosundan da bilgi alınmasını, sadece her daim Ermeniler tarafında yer alan İngiliz ve Amerikalıların mübalağalı ifadelerine kesinlikle itibar edilmemesini istemektedir.

Ardından, yazar bu hadise üzerine Müslümanların verdiği tepkiyi anlatmaktadır.

“Ermenilerin tasviri mümkün olmayan bu mezalimi etraf ve havalide istihbar edilince İslamlar fevkalade hiddet ve heyecana gelip Kayseri, Antep ve Urfa Ermenileri Zeytun Ermenilerinin mezalimi kurbanı olup göze göz ve dişe diş olmak üzere İslamlar intikamlarını aldılar. Bununla beraber verilen mekadîr fevkalade mübalağalıdır. Çünkü bendeniz telefâtın miktarını bizzat Ermenilerden tahkik ettiğim halde İngiliz gazetelerinde okunan telefât miktarından fevkalade az buldum. Alman gazetelerine fevkalade emn ve itimad edilmek lüzum gelip gelmeyeceğine dair nihayette bir numune vereceğim. İngiliz ve Amerika gazetelerinde derece-i nihayede teyakuz ve muhakeme ile mütalaa ve hükm etmelidir. Sizi temin ederim ki yalnız Kayseri'de Ermeni zannıyla ve sehven telef edilen birkaç Rum'dan başka Ermeni olmayan hiçbir Hıristiyan zarar-dâde olmamıştır.”

Ermenilerin yaptığı katliamlara karşı Müslüman ahalinin galeyana gelerek çeşitli vilayetlerde icra ettikleri intikam faaliyetleri neticesinde Ermeni zayıtının yabancı basında, özellikle de İngiliz ve Amerikan basınında ne denli mübalağalı yansıtıldığı bu ifadelerden açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken bir diğer husus, Müslümanların ortaya koyduğu tepkinin Hıristiyanlara yönelik olmadığı, sadece Ermenilere karşı bir tepkinin geliştiğidir ki bu durum yazar tarafından bir kez daha dile getirilmiştir.

²⁴ Bağçeci, a.g.m., s. 132.

²⁵ BOA. HR.SYS. 2810/2.

²⁶ Bağçeci, a.g.m., s. 133; Doğan, a.g.m. s. 71.

²⁷ BOA. HR.SYS. 2810/2; Bağçeci, a.g.m., s. 139.

²⁸ Bağçeci, a.g.m., s. 139, 140.

Zeytun'da İsyanın giderek genişlemesi üzerine Osmanlı Devleti daha ciddi tedbirler alma yoluna gitmiş ve Miralay Ali Bey emrindeki kuvvetler 23 Aralık'ta Zeytun Kışlası'nı almıştır²⁹. Bir yolunu bulup kışladan çıkararak kasabaya sığınan isyancılar üzerine askerî harekât yapılması için Mustafa Remzi Paşa görevlendirilmiştir³⁰. Bundan sonrası ile ilgili W. E. Siehe şunları aktarmaktadır:

“Soğuk kışta Zeytun'un muhasarası hakikaten fevkalade müşkül idi. Asakir-i şahane soğuktan ve me'kûlatın iyi olamamasından müteessir olup yolların intizamsızlığı me'kûlatın muntazaman i'tasını gayr-i mümkün kılıyor idi. Ve ordu-yı şahane bu yüzden harikulade telefata dūçar oldu. Bu esnada ve ilkbahar takarrup etmek üzere iken birkaç top celp edilip Zeytun'daki Ermenilerin vesâit-i taayyüşiyeleri hitam bulmak ve müddet-i cüziye zarfında Zeytun zapt edilmek üzere olduğundan Devlet-i Âliye Harp Kanununa tevfiikan her eli silah tutanın idam edilmesi lazım gelir idi. Bunun üzerine Fransız ve İngiliz konsolosları tavassut edip Devlet-i Âliye kumandanlarıyla Ermeni asileri rüesası beyninde Zeytun Hükümet-i Osmaniyyeye teslim edilmek ve Ermeni asileri salimen salıverilmek şartıyla bir mukavele yapıp Ermeniler dört rüesası vasıtasıyla teslim edilip rüesa-i asakir-i şahane muhafazası tahtında bir vapura irkâben memalik-i şahaneden salihan ihraç edildiler. Ve Hükümet-i Osmaniye şimdiye kadar sözünde izhar-ı sadakat etti. Bu dört eşkıya rüesasının biri eski Ermeni kraliyet hanedanından olup asilere kumanda etmek ve kraliyet tesis etmek üzere Ermeniler tarafından celp edilmiş olup diğer üçü de Ermeni idiler.³¹”

Ağır kış şartları ve bölgeye ulaşımı sağlayan yolların intizamsızlığı gibi nedenlerle özellikle yiyecek ihtiyacının yeteri kadar karşılanamaması askeri zor durumda bırakmış ve kuşatmada bir türlü sonuca varılamamıştır. Ancak kuşatmanın uzamasına en büyük neden kasabada bulunan kadın, çocuk ve acizlere zarar verilmemek istenmesidir. Birbirleri üzerine yapılmış ahşap evlere sığınan Ermeni isyancılara yönelik bir harekâta sivillerin zarar görme ihtimalinin oldukça yüksek olması, kesin sonuca götürecektir harekâtın yapılmasını engellemiştir. Aralık ayının sonuna kadar kuşatmanın uzaması üzerine Halep'te bulunan Ferik Edhem Paşa'nın Mustafa Remzi Paşa yerine Zeytun'a gönderilmesine karar verilmiştir. Bu arada Ermenilerin beklediği müdahale gelmiş ve İngiltere, Fransa, Rusya, Almanya, İtalya ve Avusturya devletleri Zeytunlu isyancı Ermenilerle Osmanlı Devleti arasında aracılık teklif etmişlerdir. Bu teklifi kabul etmek zorunda kalan Osmanlı Devleti, W. E. Siehe'nin ifadesi ile “*Devlet-i Âliye Harp Kanununa tevfiikan her eli silah tutanın idam edilmesi lazım gelir*” iken Agasi, Abah, Mleh ve Hraçya adındaki asi Ermeni elebaşlarının salıverilmesi ve salimen yurt dışına çıkışlarının temin edilmesini de ihtiva eden şartları kabul etmek zorunda kalmıştır³². Sınır dışı edilen bu dört Ermeni elebaşısının birinin eski Ermeni kraliyet hanedanından olması ve kraliyet tesis etmek amacıyla Ermeniler tarafından getirilmesi³³, Ermenilerin Zeytun isyanı neticesinde kuracakları devletin kralını dahi belirledikleri anlamına gelir. Bu kişi isyan süresince asilere kumandanlık ederek halkın nazarına lider olarak sunulan Agasi'dir³⁴.

²⁹ Bağçeci, a.g.m., s. 140.

³⁰ BOA. Y.PRK.ASK. 108/8.

³¹ BOA. Y.PRK.MYD. 18/22.

³² Bağçeci, a.g.m., ss. 128, 140-143.

³³ BOA. Y.PRK.MYD. 18/22.

³⁴ Agasi, Haçin (Saimbeyli) Kazası ahalisindedir. İstanbul, Amerika ve İngiltere'de tahsil görmüş, Fransa'da bulunmuştur. 1893 yılında Kıbrıs'a gitmiş oradan çok miktarda silah ve cephane ile birlikte Zeytun'a gönderilmiştir. Yelkenli bir gemi ile önce Süveydiye (Samandağ)'ye gelen Agasi burada bulunan Ermenilerin tamamını Hinçak

BİR ALMAN MÜHENDİSİN GÖZÜNDEN ZEYTUN VE ÇUKUROVA ERMENİ OLAYLARI VE LEPSIUS'UN İDDİALARINA CEVAP

W. E. Siehe, Ermenilerin, Avrupalıların kendilerine olan desteğinden ne kadar emin olduklarını şöyle izah etmektedir:

“Ada misali her tarafı memalik-i Osmaniye ile muhat olan ve yalnız muvakkat muvaffakiyet ümit edilen bu gibi bir mahalde eğer hariçten muavenet vuku bulmayacağından katiyen emin olmasalar en akılsız olanlar bile isyana cesaret edemezler. Avrupalılardan beherinin Ermeni milletine muavenete mecbur olduğunu her Ermeni tabi zanneder idi. Ve ekser Ermeniler mükerreren bizzat bendenize “Hıristiyan olduğunuz için bit-tabî siz de milletimizin menafini gözetirsiniz.” demiştir. Ve aleni olarak menafilerini gözettiğimize dair Alman gazetelerine makaleler verdiler. Bilhassa İngilizlerin bilfiil muavenet edeceklerine gerek İngiliz matbuatının ve gerek Londra’daki melun Ermeni komitalarının verdikleri mevaiden emin olduklarından âdeta başları dönmüş ve kendilerine fevkalade ehemmiyet verip ne olduk delisi olmuşlar idi³⁵.”

Ermenilerin Avrupa’dan geleceğini umdukları yardımdan bu kadar emin olmalarına sebep, Agasi’nin bu konuda yaptığı propagandalardır. Zira Agasi yaptığı çeşitli toplantılarda gerekli olan silah ve paranın komite tarafından verildiğini, ayaklanma başlar başlamaz İngiliz donanmasının Mersin ve İskenderun Limanlarına gelerek yardım edeceğini ve bu konuda Halep’teki İngiliz konsolosuyla daima irtibat hâlinde bulunduğunu belirtiyordu³⁶. Siehe ayrıca, İngilizlerin Ermenilere verdiği destek için “*Herhalde İngilizler düvel-i muazzamanın Mısır’daki menafini unutturmak için bu gibi bir salgını ileriye sürmek menafî iktizasından idi*” ifadelerini kullanmakta ve İngiltere’nin bu isyanı desteklemesinin altında Mısır’da kendi menfaatini sağlama amaçlı siyasî nedenlerin yattığını belirtmektedir.

W. E. Siehe, yazısının bundan sonraki kısmında sözü Adana ve Payas dolaylarında yaşanan Ermeni hadiselerine getiriyor ve Lepsius’un yazdığını belirttiği “*Adana Vilayeti Kanlı Mukatelesi*” adındaki makaleden şu pasajı aynen veriyor:

“Adana Vilayeti dâhilinde Mersin, Tarsus ve Adana şehirleri Fransız ve Amerika sefine-i Hayriyelerinin bulunmasından dolayı kıtalden muhafaza edildiler. Mamafih kıtalin icrasına üç defa teşebbüs edilmiş ise de Vali Paşa mezkûr sefain-i harbiye kumandanlarının bizzat ve bilfiil müdahalelerinden korktuğundan bu gibi bir emri vermeye cesaret edemedi. Bununla beraber Adana havalisinde 20 köy ve Payas havalisinde 16 köy ve 1809 hanenin gâret ve yağma ve tahrip edilmesiyle çöl hâline konuldu. Vali Paşa vilayet dâhilinde bir devir icra edip vali köylerden çıkar çıkmaz gâret ve yağma edildiler. Mamafih Vali Paşa Fransız Linova Zırhlısı kumandanını da vilayet dâhilinde muhill-i asayiş hiçbir hâl ve hareket vuku bulmamakta olduğunu da temin ediyordu. Her yerde Hıristiyanlar silahları toplanıp İslamlar ise silahlarını muhafaza edebilirler idi. Payas havalisinde vukua gelen zayıat 50.000 İngiliz lirası yani 1.000.000 Mark hesap edilir. Tarsus havalisinde birçok mil murabbaından olan bağların kütükleri İslamlar tarafından kâmilten sökülüp tahrip edildiler. Bu havalide nan-paraya muhtaç olanların miktarı 7.000 diğer havalide ise 17.000 kişiye balığ olmaktadır.”

komitesine üye yapmıştır. 1894 yılı Mart ayı başlarında Maraş’a gelen Agasi, Zeytun isyanını tertiplemiş ve yönetmiştir (Eyicil, “1895 Maraş ve Zeytun İsyanı”, s. 172, 173; Bağçeci, a.g.m., s. 128).

³⁵ BOA. Y.PRK.MYD. 18/22.

³⁶ Eyicil, “1895 Maraş ve Zeytun İsyanı”, s. 174.

Lepsius'un bu iddialarına cevap olarak W. E. Siehe ise kendi gözlemlerini şöyle ifade etmektedir³⁷:

“Acizleri berveçhi âfi hakikat-i hali arz ederek Doktor Lepsius'un diğer vilâyât hakkındaki ifâdâtını kâri'in-i kiramin ol vechle hükmetmesini istirham ile iktifa eylerim.

1- Adana valisinin Fransız ve Amerika zırhlıları kumandanlarından korktuğundan dolayı kıtalin icrası hakkında emir vermedi diye hükmetmek ihtiyar adamı tahkir demektir. Vali Paşa'nın ahalinin gittikçe dilgîr ve müteessir olmasından mevzuu fevkalade müşkül idi ve müşküldür. Müşarünileyh Sis ve Mersin mutasarrıflarıyla müttefikan harikulade gayret ederek hatta küçük vukuatın bile vuku bulmamasına muvaffak oldu. Bu babda Mersin'deki Almanya konsolosu Mösyö Kristiman ile Mersin kumandanı Kaimmakam Esad Bey'in fevkalade muavenetleri sebkat etmiştir.

2- Adana havalisinde 20 köyün gâret edildiği büsbütün mugayir-i hakikattir. Acizlerinin mükerreren bulunduğu bu şehir havalisinde bu gibi vukuat asla vuku bulmamıştır.

3- Payas havalisinde 1809 hanenin tahrib edildiği yazılıyor. Payas Adana ile Aleksandretta arasında bir mevki olup ahali sîi şöhret kazanmışlardı. Burada İslamlar ile Ermeniler harp etti. Ve her iki taraftan telefât vuku buldu. İngiliz konsolosuna mürâfakat eden Mösyö Bariş yazılan miktarın fevkalade mübalağalı olduğunu ve çünkü tekmi-i mevkiin yalnız birkaç yüz haneden ibaret bulunduğuna bendenizi temin ediyor.

4- Vali Paşa vilayet dâhilinde asla devre çıkmayıp yalnız Payas'a kadar gitti. İhtiyar adam mukatelenin müsebbibi diye iftira etmek bu büyük memuru bigayr-i hakkın tahkir demektir. Eğer bir Türk Almanya'da seyahat icra eder iken bir valiye bu vechle taarruz edecek olsa ne deriz? Zaten Vali'nin seyahati de Payas'taki ihtilalin zuhurundan sonra vuku bulmuş idi.

5- Hristiyanların silahları toplanmayıp yalnız Ermenilerin silahları toplandı. Rumlar ve sair Hristiyanların silahları elan yedlerindedir. Zeytun'da Ermenilerin tüfenkleriyle henüz mucib-i memnuniyet olmayan bir dostluk peyda edilmiş idi.

6- Tarsus'ta hiçbir bağın kütükleri çıkarılmadı. Bu dağ bendenizin mahall-i sa'yi olduğu münasebetiyle her tarafını gezip buna benzer hiçbir şey görmedim.

7- 17.000 kişinin nan-paraya muhtaç olduğu mugayir-i hakikattir. Zeytun civarında yine kendi kabahatlerinden dolayı zahireye ihtiyaç var ise de asla tasvir ettikleri veçhile ve dedikleri miktarda değildir.”

W. E. Siehe, Lepsius'un Adana ve çevresinde yaşanan birtakım hadiseleri Ermeniler lehine ne derece taraflı ve mübalağalı kaleme aldığını bu şekilde ortaya koymaktadır.

Lepsius'un verdiği bilgilerin kaynağı konusunda ise Siehe şunları kaydetmektedir: “Doktor Lepsius'un vilayetimiz hakkındaki malumatı nereden istihsal ve tab ettiğini bilmek fevkalade arzu edilir ve mucib-i faide olabilir idi. Bu malumatı Almanya konsolosundan istihsal etmediğinden eminim. Çünkü mumaileyh de bizim şahadetimiz veçhile arz-ı malumat ediyor. Doktor Lepsius'un mükerreren İngiltere konsolosu ve Amerika misyonerleriyle alış veriş ettiğini

³⁷ BOA. Y.PRK.MYD. 18/22.

BİR ALMAN MÜHENDİSİN GÖZÜNDEN ZEYTUN VE ÇUKUROVA ERMENİ OLAYLARI VE LEPSIUS'UN İDDİALARINA CEVAP

gördüm.”³⁸ Burada Lepsius’un olaylarla ilgili bilgileri, daha tarafsız bir yaklaşım içerisinde olan kendi devletinin konsolosundan değil de İngiltere Konsolosu ve Amerikan misyonerlerinden almış olması, yalanlarında dayanak oluşturma çabasının bir ürünüdür. “*Bozacının şahidi şıracı*” deyimini işte tam olarak burada hayat bulmuştur.

W. E. Siehe, yazısının son bölümünde “*Doktor Lepsius’un bervech-i maruz yazmış olduğu makale ile şarkta imrar-ı hayat eden Almanlara ve hatta Ermenilere hizmet ettiğinden şüphe ediyorum. Hatta Almanya’da siyasi nokta-i nazarından ekser kübera, Doktor Lepsius’un fikri hilafındadırlar*”³⁹ demektedir ve Osmanlıların Almanlara itimadının tam olduğunu, bu durumun muhafazasının ise Almanya’nın menfaatine olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Hıristiyan olduğunu söyledikleri hâlde Hıristiyanlık dini emirlerine muvafık hareket etmeyen Ermenileri bu derece himaye etmenin anlamsız olduğunu da altını çizmektedir. W. E. Siehe’nin bu fikirleri, Almanya’nın resmî Osmanlı politikası paralelindedir. Almanya o dönemde, Bağdat demiryolu gibi ciddi iktisadî taahhütler altına girmiş olması ve bölgedeki diğer ekonomik çıkarları nedeniyle mümkün olduğunca Osmanlı Devleti’nin zarar görmeyeceği bir politikanın destekçisi olmuştur. Ancak Lepsius gibi Alman resmî görüşüne muhalif siyaset izleyen simalar da mevcuttur⁴⁰. Zaman içerisinde Almanya, diğer batılı devletlerin de desteğini alan özellikle kilise merkezli ve sol destekli grupların meydana getirdiği ve liderliğini Lepsius’un yürüttüğü yeni bir oluşumun etkisinde kalmış ve bu politikasını değiştirmiştir. Dolayısıyla hem İmparator II. Wilhelm’i hem de kamuoyunu etkilemeyi başaran Lepsius’un bir bakıma Alman Devleti’ni kendi istediği çizgiye çektiği söylenebilir⁴¹.

Sonuç

Bu çalışmanın omurgasını oluşturan makalede, bir Alman mühendis olan ve 1895 yılında Mersin’e gelip buraya yerleşen W. E. Siehe’nin gözünden Zeytun isyanı anlatılmakta ve kendi milletinden olan Johannes Lepsius’un bölgede yaşanan Ermeni olayları ile ilgili iddialarına verdiği cevaplar yer almaktadır. Dinî veya siyasî bir misyon için gönderilmeyen sıradan bir yabancının yazmış olduğu bu yazıdan önemli çıkarımlar yapmak mümkündür.

Şöyle ki;

Türkiye’de meydana gelen Ermeni olaylarının Avrupa’ya Hıristiyan-Müslüman çatışması şeklinde sunulduğu görülmektedir ki, bunun sebebi Avrupalıların dinî duygularını kabartarak onların Ermeniler lehine harekete geçmesini sağlamaktır. Yazıda ise Osmanlı topraklarında gayrimüslim unsurların çok rahat bir şekilde yaşayabildikleri ve her din ve mezhebin fevkalade serbest bir şekilde icra edilebildiği özellikle belirtilmektedir. Sadece Protestan misyonerleri ile ilişkilerde sorun yaşandığı, buna sebep olarak da siyasî işlerle ilgilenmeleri, özellikle Amerikalı misyonerlerin açtıkları okullar vasıtasıyla Ermeniler arasında ihtilalci fikirleri yayması ve isyanlara destek vermesi olarak gösterilmektedir.

Türkiye’de yaşanan olayların dışarıya yansıtılmasını sağlayan konsolosların ve misyonerlerin Avrupa kamuoyunu ne derece yanılttıkları ortaya konmaktadır. Lepsius gibi Ermeniler lehine yayınlar yapma gayreti içerisinde olanların, kendilerine kaynak olarak yine aynı amaca hizmet eden konsolos ve misyonerleri tercih ettiği görülmektedir. Kendisi de bir Alman olan Lepsius’un Adana, Tarsus ve Payas civarında yaşanan hadiselerle ilgili olarak, daha tarafsız davranan Alman konsolosu yerine İngiliz konsolosu ve Amerikan misyonerlerinden bilgiler edinmesi bu durumu açıkça ortaya koymaktadır.

³⁸ BOA. Y.PRK.MYD. 18/22.

³⁹ BOA. Y.PRK.MYD. 18/22.

⁴⁰ Soy, a.g.m., s. 118.

⁴¹ Çalık, a.g.m., ss. 498-500.

Aslında bir Alman milliyetçisi olan ve Almanya'nın çıkarları doğrultusunda hareket eden Lepsius'un Ermeniler lehine yaptığı çalışmalar, yayımladığı yalan yanlış bilgi ve ithamlarla dolu kitap ve makaleleri önceleri resmî makamlarca kaygıyla karşılanmıştır. Nihayetinde Lepsius, dinî duyguları merkeze alan bir siyasetle Alman kamuoyunu ve resmî politikasını kendi çizgisine çekmeyi başarmıştır. W. E. Siehe ise Lepsius'un bölgede yaşanan olaylarla ilgili Alman kamuoyunu nasıl yanlış bilgilendirdiğini, olayların doğrusunu ifade ederek ortaya koymaktadır.

Ermeniler, 1895 yılında Zeytun'da çıkardıkları isyana uzun zamandan beri hazırlanmakta ve bölgede Ermeni Krallığı'nı tekrar tesis etmeyi amaçlamaktadırlar. Hatta isyanın planlayıcısı ve icracısı olan Agasi eski Ermeni hanedanından olup, kurmayı düşündükleri krallığın başına geçmeyi planlamaktadır. Ermeniler bütün bu işleri yaparken de Avrupa'nın mutlak surette kendilerine yardım edeceğini düşünmektedirler. Aslında Avrupalıların Ermenilere yardımı sadece kendi siyasî ve ekonomik çıkarları sonucunda belirlenen politikaların bir gereğidir ve bu durum Ermeni meselesinin günümüze kadar büyüyen bir sorun hâline gelmesinin de en önemli sebebidir.

Netice itibarıyla W. E. Siehe'nin yazmış olduğu bu makale, Ermeni olaylarına tarafsız olarak bakmayı başaramış bir yabancıdan çıkmış olması bakımından önemlidir. Bölgede yaşanan hadiselerle ilgili çarpıtmaların ve Ermeniler lehine abartılı haberlerin nasıl yapıldığı ile ilgili önemli tespitlerin yer aldığı, günümüz araştırmacılarına hakikatlerin ortaya çıkarılmasında yardımcı olabilecek orijinal bir kaynaktır.

Kaynakça

- Bağçeci, Yahya, "1895 Zeytun Ermeni İsyanı", *Turkish Studies*, III(2), (2008), 123-149.
- Baytop, Turhan, *Anadolu Dağlarında 50 Yıl*, Nobel Tıp Kitabevleri, İstanbul 2000.
- Bütüner, Zübeyir, "Tarihte Türklere Karşı Soykırım İddialarının Mimarı Portreler –Bir Alman Din Adamı Dr. Johannes Lepsius-", *Hoşgörüden Yol Ayrımına Ermeniler*, IV, Erciyes Üniversitesi Yayını, Kayseri 2009, 417-434.
- Çalık, Ramazan, "Almanya'nın Abdülhamit Dönemindeki Ermeni Olaylarına Yaklaşımı", *Hoşgörüden Yol Ayrımına Ermeniler*, Erciyes Üniversitesi Yayını, Kayseri 2009, 491-502.
- Çolak, Mustafa, "Kaynak Kirliliği ve Tehcir Olayında Belge Tahrifatı". *Bellekten*, LXVI/247 (2002), 967-1002.
- Doğan, Orhan, "Zeytun (Süleymanlı) Ermenileri Tarafından Şehit Edilen Osmanlı Askerleri (Osmanlı Arşiv Vesikalarına Göre)", *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, IX(2), (2012), 61-96.
- Eyicil, Ahmet, "1878 Zeytun İsyanı", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, 10, (1999), 27-58.
- _____, "1895 Maraş ve Zeytun İsyanı", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, 11, (2000), 157-210.
- Kaiser, H.L., *Johannes Lepsius: Theologian, Humanitarian Activist and Historian of Völkermord, An Approach to a German Biography (1858-1926)*, 2011, <http://www.zora.uzh.ch/61176/1/Kieser-Lepsius2011.pdf>, (Erişim Tarihi: 09.07.2013).
- Kılıç, Selami, *Ermeni Sorunu ve Almanya: Türk-Alman Arşiv Belgeleriyle*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2007.

BİR ALMAN MÜHENDİSİN GÖZÜNDEN ZEYTUN VE ÇUKUROVA ERMENİ OLAYLARI VE LEPSIUS'UN İDDİALARINA CEVAP

Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyancıları I-II, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul (2008).

Soy, Bayram, “Alman Dışışleri Bakanlığı Arşivi’ne Göre II. Wilhelm Döneminde Almanya’nın Osmanlı Ermenilerine Yaklaşımı (1914’e Kadar)”, *Karadeniz Araştırmaları*, 19, (2008), 115-128

Vahdettin, Engin, *II. Abdülhamid ve Dış Politika*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005.

BOA. BEO. 1092/81835

BOA. BEO. 1455/109081

BOA. BEO. 1642/123104

BOA. DH. MKT. 2198/89

BOA. DH. MKT. 2241/32

BOA. DH. MKT. 2344/46

BOA. HR.SYS. 2810/2

BOA. Y.PRK.ASK. 108/8

BOA. Y.PRK.MYD. 18/22